

ΕΛΕΝΗ ΛΕΤΣΙΟΥ - ΚΟΡΟΜΗΛΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ - ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΩΝ

«Ἄς γνωρίζωσιν οἱ ἀναγνώσται ὅτι ἡ νῦξ τῆς 24^{ης} πρὸς τὴν 25^{ην} Δεκεμβρ. ἦτο... πρὸ παντὸς νῦξ Δουνάβεως. Ψῦχος δριμύ, ἀφ' ἑνός, ἐξάντλησις ὅλων τῶν αἰχμαλώτων ἀφ' ἐτέρου...» γράφει στην 9^η σελίδα τοῦ 3^{ου} Τετραδίου - Ημερολογίου του, ο Αθανάσιος Βανάκος την παραμονή τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1917.

Γράφει, ἐλπίζοντας ὅτι θα ἀπελευθερωθεῖ και με τα ημερολόγια του θα γνωστοποιήσει τα δεινοπαθήματα, τόσο τα δικά του ὅσο και των ἄλλων «αδελφῶν» του, ὅπως ἀποκαλεῖ με συναδελφική ἀγάπη και ἀλληλεγγύη τοὺς ἄλλους συγκρατούμενοὺς του αἰχμαλώτους.

Να, λοιπόν, που ἦρθε το πλήρωμα του χρόνου και η ἐπιθυμία και η ἐλπίδα του Βανάκου ἐκπληρώνονται 100 χρόνια μετὰ, με την παρούσα μεταγραφή και δημοσίευση των Ημερολογίων του.

Παραμένει ὅμως η δική μας ἀπαίτηση, η ἀπαίτηση ὅλων των ἀπογόνων των θυμάτων της βουλγαρικής κατοχῆς στην Ἀνατολική Μακεδονία (Νομοὶ Σερρών, Δράμας και Καβάλας) στα 1916 - 1918, για μία κρατική ἀπόδοση τιμῆς στη μνήμη τους και για μία βουλγαρική αἴτηση συγγνώμης για τις θυριωδίες τους...

Εμμένουμε στη δίκαιη ἀπαίτησή μας και περμιένουμε.

Τα τρία χειρόγραφα Τετράδια - Ημερολόγια τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Βανάκου, που παρουσιάζουμε ἐδῶ -και ως ἀπόδοση τιμῆς σε ὅλα τα παραπάνω θύματα- ἀναμφισβήτητα ἀποτελοῦν σπουδαία δεξαμενὴ σημαντικῶν πληροφοριῶν τῆς αἰχμαλωσίας ἐκεῖνης, χωρὶς να εἶναι μία ἀπλή, τυπική περιγραφή γεγονότων ἢ μία προσπάθεια λογοτεχνικής παρουσίας ἀπομνημονευμάτων. Εἶναι μία ἄμεση ἐναλλασσόμενη συνταρακτική και συναρπαστική κραυγὴ ἀπόγνωσης και ἐλπίδας, ἀγωνίας και θέλησης για ἐπιβίωση.

Η περιγραφή των Τετραδίων - Ημερολογίων, που ἀκολουθεῖ, ἀναφέρεται στα ἐξωτερικά χαρακτηριστικά τους: στη γραφική

ύλη (χαρτ.), στις διαστάσεις, στον αριθμό των φύλλων (φφ...), στο αν λείπουν φύλλα από την αρχή ή από το τέλος (ακέφαλο ή κολοβό κείμενο), όπως επίσης στο δέσιμο, στο εξώφυλλο, στην αρίθμηση, στη χάραξη και στον γραφικό χαρακτήρα του γραφέα.

Τετράδιο 1^ο: Χαρτ. 18,5x11 εκ., φφ.25, από 2 Ιουλ. έως 8 Σεπτ. 1917, με χαράκωση και ενσφράγιστη αρίθμηση 1 – 25, μολύβι μαύρο. Το εξώφυλλο από λεπτό χαρτόνι μαύρου χρώματος. Λείπουν τα αριθμημένα φύλλα 3, 16 και 17. Έχουν αποσπαστεί από το τέλος 24 φύλλα. Μεταξύ δύο χαραγμένων φύλλων, υπήρχε και ένα φύλλο αχάρακτο με δοντάκια το οποίο έχει αφαιρεθεί. Στα παράφυλλα υπάρχουν διάφορες σημειώσεις άσχετες με το περιεχόμενο.

Η σελίδα 2 αρχίζει με άσχετες σημειώσεις στα ιταλικά. Η καταγραφή αρχίζει από τη σελίδα 5, με ημερομηνία 2 Ιουλίου 1917. Όπισθεν της σελίδας αυτής διαβάζουμε «14 Αυγούστου (Δευτέρα)», ενώ η συνέχεια της πρώτης σελ. 5, είναι στη σελ. 6. Εξήγηση σ' αυτό βρίσκουμε στη σελ. 25, στο περιθώριο της οποίας ο γραφέας σημειώνει: «*ίδε συνέχειαν όπισθεν σελίδος 5*». Δηλαδή, ο Βανάκος από τη σελ. 5 και μετά έγραφε μόνο στις δεξιές σελίδες (recto) και όταν έφτασε στο τέλος του τετραδίου, δηλ. στη σελ. 25, επέστρεψε στην αρχή και συνέχισε το γράψιμο στις κενές αριστερές σελίδες (verso).

Τετράδιο 2^ο: Χαρτ. 13x8,8 εκ., φφ.15, από 8/9 Σεπτ. έως 7 Οκτωβρ. 1917. Χοντρό χάρτινο εξώφυλλο πτι καρό, χρωμ. ροζ και μαύρο. Τα φύλλα εγχάρακτα, μη αριθμημένα. Μολύβι μαύρο.

Η πρώτη σελίδα περιέχει κείμενο στα γαλλικά, δυσανάγνωστο εκτός από το όνομα και τη διεύθυνση. Η σελίδα όπισθεν της 1^{ης} αρχίζει με τη λέξη «έγγραφον» και αποτελεί τη συνέχεια της φράσης της τελευταίας σελίδας του 1^{ου} Τετραδίου.

Τετράδιο 3^ο: Χαρτ. 16,4x10 εκ., φφ.16, από 2 Δεκ. έως 3 Φεβρ. 1918, το τελευταίο φύλλο κομμένο. Άδετο, εγχάρακτο, καρέ, αρίθμηση εκ των υστέρων, μολύβι μαύρο, εκτός από τη σελ 7, όπου ο γραφέας χρησιμοποιεί μολύβι μελανί. Στα παράφυλλα υπάρχουν διάφορες σημειώσεις, άσχετες με το περιεχόμενο των τετραδίων.

Λόγω των σημειώσεων αυτών και εκείνων στο 1^ο και 2^ο Τετράδιο στα Ιταλικά και Γαλλικά, συμπεραίνουμε ότι ο Βανάκος ίσως να χρησιμοποιούσε τα Τετράδια πριν από τη σύλληψή του και τα πήρε μαζί του, με τα άλλα πράγματά του. Ο γραφικός χαρακτήρας των ημερολογίων αρκετά επιμελημένος, ανθρώπου εγγράμματου (ήταν λογιστής και γνώριζε δύο ξένες γλώσσες), που όμως κάποιες φορές εξαιτίας των δύσκολων συνθηκών, τείνει να γίνει ατιμέλητος.

Είναι ορθογράφος, όμως εξαιτίας της χρήσης μολυβιού, σε αρκετές σελίδες -κυρίως στα πρώτα φύλλα του 3^{ου} Τετραδίου- η γραφή έχει καταντήσει εξίτηλη και δυσανάγνωστη.

Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο γραφέας είναι μεικτή, καθομιλούμενη και απλή καθαρεύουσα. Δεν λείπει και το βορειοελλαδικό ιδίωμα. Επίσης εμφανίζεται η παρουσία μεμονωμένων ιταλικών και γαλλικών λέξεων.

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε τη μεταγραφή των χειρογράφων Ημερολογίων σε «διπλωματική έκδοση», δηλαδή όπως ακριβώς έχουν γραφεί. Αποφασίσαμε να διατηρήσουμε την ορθογραφία για λόγους ιστορικούς, αλλά κυρίως για να διατηρηθεί η αρχική αυθεντική μορφή του κειμένου. Επεμβαίνουμε μόνο όπου είναι αναγκαίο, κυρίως στα σημεία στίξης, για την καλύτερη κατανόηση του κειμένου.

Η μεταγραφή των τριών, ιδιαίτερα δυσανάγνωστων, Ημερολογίων υπήρξε επίπονη και χρονοβόρα, εξαιτίας της αλλοίωσης που έχει υποστεί το υλικό από το πέρασμα του χρόνου, αλλά και από τη χρήση μολυβιού (όπως προείπαμε) το οποίο ξεθώριασε.

Τη μεταγραφή των Ημερολογίων ακολουθούν τα φωτογραφικά πανομοιότυπα όλων των πρωτότυπων σελίδων τους, ώστε ο αναγνώστης να έχει πλήρη εικόνα του αυθεντικού ντοκουμέντου.

Η πρώτη σημείωση του Βανάκου αναφέρει την αναχώρησή του από την Καβάλα στις 2 Ιουλίου 1917 και στη συνέχεια περιγράφει την οδύσσεια των είκοσι ημερών μέχρι την άφιξη στον τελικό προορισμό, στο στρατόπεδο έξω από την πόλη Πλέβεν, προς τον ποταμό Δούναβη και τον παραπόταμό του Λομ, όπου οι αιχμάλωτοι έπλεναν τα ρούχα τους.

Αναφέρει, εκτός πολλών άλλων, τους οικισμούς που διέρχονταν «...έντὸς ἀνοικτοῦ βαγονίου ἄνθρακος. Στοιβαγμένοι περὶ τοὺς 52 ἄνθρωποι, ὁ εἷς κολλημένος ἐπὶ τοῦ ἄλλου...», την άθλια ελάχιστη τροφή και τη δίψα, τις συνθήκες υγιεινής και τις διανυκτερεύσεις σε σταύλους και σκηνές, όμως ταυτόχρονα με μια εντυπωσιακή ευαισθησία περιγράφει και θαυμάζει τη φύση που συναντούν.

Κάνει λόγο για αφίξεις και αριθμούς αιχμαλώτων, που διαπιστώνει, και μας πληροφορεί για την άφιξη αποστολής, εκτός άλλων, αιχμαλώτων και αποκλειστικά γυναικοπαίδων από το Δοξάτο, όπως επίσης για τη δουλεμπορική παραχώρηση από τις Βουλγαρικές Αρχές 100 ανδρών αιχμαλώτων σε τσιφλικά της περιοχής, για να εργαστούν στο τσιφλίκι του.

Στη συνέχεια, τα Ημερολόγια ξετυλίζουν όλη την απάνθρωπη διαβίωση στο στρατόπεδο, η οποία, κάποιες ελάχιστες φορές, έχει αναπάντεχες φευγαλέες βελτιώσεις. Όμως, κυριαρχούν οι εξοντωτικές εργασίες με τον φόβο μαστιγώματος, η προβληματική υγεία, οι καιρικές συνθήκες χωρίς τα κατάλληλα ρούχα και τον Δούναβη να παγώνει σε βάθος τεσσάρων μέτρων, η έλλειψη χρημάτων που τον ανάγκασαν να πουλήσει τα χειμωνιάτικα ρούχα του.

Κύρια καθημερινή τροφή των αιχμαλώτων ήταν η κουραμάνα και τα φασόλια, με αποτέλεσμα, εκτός των άλλων ασθενειών λόγω και της έλλειψης φαρμάκων, τα συνεχή εντερικά προβλήματα. Επίσης παρέχονται πληροφορίες για την οικονομική κατάσταση και τον τιμάρημο στην κατεχόμενη Μακεδονία, όπως π.χ. ότι στη Δράμα η κουραμάνα στοίχιζε 8-10 λέβα κ.ά.

Τα γραπτά του Αθανασίου Βανάκου έχουν προφορικότητα, αμεσότητα, ζωντάνια και υπαρξιακή αγωνία, κυρίως για τα τρία παιδιά του και τη γυναίκα του. Ξεχειλίζουν από αγάπη, νοσταλγία και τρυφερότητα. Δεν ζει παρά για να τους ξανασφίξει στην αγκαλιά του.

Θαυμάζουμε το απέραντο κουράγιο και την υπομονή που διαθέτει, όμως υπάρχουν και στιγμές που, κάτω από την πίεση των εναλλαγών των πληροφοριών για την απελευθέρωσή του, βρίσκεται σε τρομερό συναισθηματικό αδιέξοδο, αισθάνεται απογοήτευση, σπάει και ομολογεί ότι δεν έχει κανένα ενδιαφέρον πια για τη ζωή.

Τελικά, καμιά από τις φοβερές κακουχίες του δεν στάθηκε –ευτυχώς– ικανή να σβήσει από το πνεύμα του ευαίσθητου εκείνου ανθρώπου τη φλέβα ποιητικότητας, αυτοσαρκασμού και ειρωνείας που διέθετε, με αποτέλεσμα να διαβάζουμε διάσπαρτα στα ημερολόγιά του: «... Δι' έναν αίχμάλωτον ούδεμία ασθένεια φοβερωτέρα της νοσταλγίας...» ή «...ό Δούναβις βρυχώμενος ως πληγωμένος λέων...» ή, ακόμη, πως τα άλλοτε λευκά ρούχα του, τώρα απαστράφτουν από τη λίγδα.

Και μία τελευταία επισήμανση:

Ο Βανάκος στις 7 Ιουλίου –πέντε ημέρες μετά τη σύλληψή του– γράφει στο 1^ο Ημερολόγιό του: «Καταλύσαμε εις σταύλον. διψώντες, άυπνοι από τεσσάρων ήμερών. Χειρίστη ή συμπεριφορά των άρχων προς τούς όμηρους». Είναι η πρώτη και μοναδική φορά που χρησιμοποιεί τη λέξη «όμηρος».

Έκτοτε, από 8.7.1917 έως και 3.2.1918 οπότε απελευθερώθηκε, δηλαδή σε όλη τη διάρκεια της επτάμηνης αιχμαλωσίας του, ουδέ-

ποτε επανέλαβε τη λέξη «όμηρος» και αντ' αυτής χρησιμοποίησε τριάντα επτά (37) φορές τη λέξη «αιχμάλωτος», σε όλες τις κλίσεις ενικού και πληθυντικού, αρχίζοντας από τις 13 Ιουλίου, που γράφει: «... *Νέα άφιξις αιχμαλώτων*».

Η ερμηνεία που δώσαμε –μετά και από τις σχετικές εργασίες τού κ. Θ. Πέννα που δημοσιεύονται στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ του παρόντος– στο ενδιαφέρον αυτό γεγονός, είναι ότι στην αρχή ο Βανάκος, όπως πολλοί άλλοι, θα νόμιζε ότι «αιχμάλωτος» αποκαλούνταν μόνον ο στρατιωτικός, ενώ ο άμαχος που συλλαμβανόταν αποκαλούνταν «όμηρος». Όμως, από την άφιξη των πρώτων αιχμαλώτων και μετά, ο εγγράμματος και γλωσσομαθής Βανάκος χρησιμοποίησε τη λέξη που άκουγε, τόσο από τους Βουλγάρους, όσο και από τους άλλους αιχμαλώτους, διαπιστώνοντας την ορθότητά της.

Θα ήθελα κι εγώ να ευχαριστήσω τους κυρίους Θωμά Πέννα και Ανδρέα Σταματόπουλο, που μου έδωσαν την ευκαιρία να έλθω σε επαφή με τα Ημερολόγια αυτά, και ως Σερραία ιδιαίτερα να συγκινηθώ, να συγκλονιστώ και να μάθω από αυτό το σημαντικό ιστορικό ντοκουμέντο.

Είθε η έκδοση αυτή να γίνει αφορμή για ένα νέο ερευνητικό ταξίδι, έναυσμα για περαιτέρω διερεύνηση της τραγικής και τόσο σημαντικής για την ιστορία της Μακεδονίας εκείνης της εποχής.

